

KOLOZSVÁR RÉSZLETES LEIRÁSA

ÉS

ERDÉLY FÖLDRAJZA.

AZ ÚJABB NEVELÉSI ELVEK SZERINT,

ELEMI ÉS NÉPISKOLÁK

HASZNÁLATÁRA

KÉSZITŐ

PÁNCZÉL FERENCZ.

Két köre metszett tér- és földképpel.

Második javított és bővített kiadás.

KOLOZSVÁRT , 1876.

KIADJA STEIN J. ERD. MUZ. EGYLETI KÖNYVÁRUS.

Kolozsvár részletes leírása.

Kedves kis olvasóim! jertek utazzuk be Erdélyt, ezen bérczes édes hazát. De mielőtt útnak indulnánk, jertek először ismerjük meg saját szülőföldünket — járjuk meg Kolozsvár városának minden zege-zugát, lássuk meg ebben a nevezetességeket, s azután folytassuk tovább vándorútunkat. Nagy úti táska sem kell, mert hisz, ha néhány utcát megjártunk, hamar haza érhetünk édes szülőinkhez, a kik minket kész reggelivel, ebéddel vagy vacsorával várnak. De majd, ha útunkat tovább folytatjuk, mikor néhány óra helyett, néhány hétre távozunk el édes szülőink köréből: akkor szükség lesz, hogy jól ellássuk magunkat útravalóval, mert nem futhatunk mindjárt haza.

Legelsőben is menjünk fel a Fellegvárba, honnan majd az egész Kolozsvárt beláthatjuk. Innen szemlélhetjük azon szép völgyet, melyben Kolozsvár fekszik; ezen völgyet alakítja a velünk szemben levő Felek-hegy és a Fellegvár, melyről most Kolozsvár városát szemlélgetjük.

Mintán Kolozsvár városát a Fellegvárról nézegettük, és láttuk mekkora helyen terül el: járjuk meg már most a város utcáit sorra, és lássuk meg a nevezetességeket s beszéljünk róluk.

Hogy osztják fel Kolozsvárt?

Belvárosra és külvárosra. Külvárosa van hat, u. m. kelet felől kettő: közép-utczai és magyar-utczai külváros. Nyugotról ismét kettő, u. m. monostori és szén-utczai. Észak-keletre a kétvízközi és hidelvei külvárosok.

Melyek a belváros nevezetesebb utcái?

Belső-farkasutca, belső-tordautca, magyar-utca, közép-utca, monostorutca, szénutca, hid-utca, belső- királyutca, óvár, szentegyházutca.

1. Belső-farkasutczai nevezetesebb épületek: a kelet felőli végétől nyugotra menve a reformátusok könyv- és könyvnyomdája, a hol nyomtatják a jó és hasznos iskolai könyveket s egyéb hasznos folyóiratokat. Mellette van ugyancsak a reformátusok szép ódonszerű temploma, melyet Mátyás király építtetett 1486-ban, a minoriták részére. Bethlen Gábor fejedelem 1622-ben a reformátusoknak adá. Közvetlen mellette a reformátusok szép és virágzó főtanodája, melyet ugyancsak Bethlen Gábor alapított. Tovább van a kir. törvényszék fogháza és a megye háza. Tovább a róm. kath. liceum és tudomány-egyetem. Északi során

van a református tanári-lak, a ref. leány-növelde; erdőszereti és bányászati hivatal; az erdélyi magyar nemzeti színház, melynek alapköve 1803-ban letétetvén s az építés 1821-ben bevégeztetvén, márczius 11-kén megnyílt a magyar nyelv csinosítására, az irodalom művelésére, a szép izlés és műveltség terjesztésére. Ezen hasznos épület 1864-ben szép izléssel újonnan kicsinosított. Tovább van az ország háza — a hajdani gubernium, itt tartattak régen az erdélyi országgyűlések; jeles ország kormányzói voltak: Bánffy György, és a híres Teleki József gróf, ki a Hunyadiak életét tizenkét kötet könyvben gyönyörűen megírta. Ez épület most az egyetem helyiségeül szolgál; a színházfelőli udvarán van a csillagda (csillagvizsgáló torony). Az egyetemi épületben van elhelyezve az egyetemi és muzeumi könyvtár, valamint a muzeumi éremtár is.

2. Északra fordulva érünk belső-tordautczába. Itt van a kegyesrendiek (piáristák) gazdag temploma, mely 1706-ban épült; hanem az 1789-iki nagy égéskor — mikor a város egy része elégett, ez is a lángok martaléka lett, s a mostani modorban később épült. Ezzel szemben van a szent József nevről czimzett szeminarium, tovább a konviktus — hol a tanulók étkeznek és szállással ellátatnak.

3. A nagy-piacz nyugoti során van a Rhédei-ház; mellette a szép József-ház,

ennek emeletén az úri kaszinó. Azután a Demjén Imre könyves-boltja. Mellette Reil és Tókos férfi ruha-raktára. Tovább a Vesselényi-ház, ennek épületében a polgári társalkodó. Mellette van a plébánia épülete.

Északi során van a Karvázi háza, mit csak azért említünk meg, mert erről azt tartják, hogy Mátyás király apjái a Hunyadi János háza volt. Itt van továbbá a Hincz gyógyszerháza; keleti felén van a fiskus-ház, mely most szállodává van béredezve és Pannonia nevet visel. Tovább van a szép Bánffi-ház, ebben lakott volt Erdély egykori kormányzója Bánffi György, s ma is a Bánffi-család birtokában van. Tovább van a kis lábos-ház, melyben lakott a derék honleány báró Radák Istvánné — született Rhédei Klára úrhölgy, ki udvarában sok szegény árva leányt tartott, és sok szükölködőt segélyezett pénzzel, élelemmel, ruhával. Azután van a Szathmári aranyműves háza, melyről azt tartják, hogy a Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemé volt.

Éppen a nagy-piacz közepén van a római katolikusok piaczi nagy temploma (a plébánia templom), mely ódonszerű falaival vonja magára a figyelmet; szép tornyát 1839-ben kezdték építeni és 1858-ban végezték be. Mellette van Engel József gyógyszerháza (patika). Kath. leányiskola, katonai őrtanya (várda). A piacon van továbbá egy emlékoszlop (státua), melyet annak emlékére emeltek, hogy első Ferencz

császár 1817-ben Kolozsvárt járt; látható az oszlopon kimetszve, miként gyűl a nép a király kocsija körül, s hogyan osztogat pénzt a szegényeknek a király.

4. Belső-szén utcza a déli során van a nemzeti szálloda, az épület alsó során a Csapó Sándor-féle kitűnő kereskedés, hol szebbnél szebb gyermekjátékokat, gyári- és iparcikkeket lehet kapni. Innen északra menve találjuk a kis-mesterutczát, ebben van a görög-egyesültek csinos temploma.

5. Belső-középutcza északi során van a gróf Teleki Domokos háza; Stein János könyvkereskedése. Kisegítő pénztár-egylet épülete. Tovább a gróf Mikó Imre háza; lejjebb a postahivatal és a csizmadia-szin.

Déli során van a fővámhivatal (harminczad); a minoriták temploma, mely 1875-ben szépen kicsinosított. Tovább van a városi tanácsház; zálog-kölcsön- és hitel-intézet; Stein János papirkereskedése; takarékpénztár.

6. Belső-királyutcza északi során van a református püspöki-lak és levéltár. Déli során van a gr. Bethlen Domokos-féle szép nagy ház.

7. Belső-magyarutcza északi során van a Fröbel gyermekkert és kertésznőképezde. Tovább az unitáriusok temploma és főtanodája; a lutheránusok temploma és elemi iskolája.

8. Szappan-utczában van a tűzoltó-
őrtorony, honnan vészharanggal jelzik a városon
kiütött tüzeseteket.

9. Belső-monostorutca északi során
van Wolff gyógyszerháza; tovább a szép Kis-
és Korbuly-házak; déli során van egy gyógy-
szertár; mindjárt mellette van a városi vigadó
(redout), hol álarczos bálók is tartatnak.

A belmonostorutca végétől délirányban nyu-
lik el Párizs-utca, ebben van a Gégenbauer
nőnevelője.

10. Óvár.

Miért nevezik Kolozsvárnak ezen részét óvárnak?

Azért, mivel erről azt tartják, hogy legré-
gebben épült; régiségét mutatják sok régi modoru
épületei, sok régiségek, melyeket még most is
találnak földjében ásások alkalmával.

Mely utcák alkotják az óvárat?

Szentlélek-utca, Víz-utca, Torony-utca,
Bástya-utca, Kandia-utca, Klastrom-utca, Kis-
utca, Sör-utca és Kispiacz.

Mi nevezetességek vannak az óvárban?

A Nagy-piacz felől északra menve az
óvárba, szembe megyünk azon házzal, melyben
nagy királyunk, a dicső Hunyadi Mátyás született,
melyet most újoncz-szállító-háznak használnak,
nevezik tránsportháznak is. Ez a legrégibb
épülete Kolozsvárnak. Ezen épületen innen a keleti

soron van a gróf Bethlen János-féle ház, erről azt tartják, hogy ezen épület hajdan iskola volt, és az úri gyermekek itt tanultak; ide járt Mátyás király is gyermek korában iskolába. Ezen épület még arról is nevezetes, hogy itt született Bocskai István Erdély fejedelme. Kapuja közt, bemenőleg balra, egy kőtábla van a falba téve, melyre a van vésve, hogy milyen nevezetes dolgot vitt véghez Bocskai életében a péntek napon. E ház hajdan a híres történész és nyomdász Heltai Gáspáré volt, kinek nyomdája is e házban vala.

Ezen épületben van jelenleg a távirádk-hivatal.

Víz-utczá északi szögében van a katonai profont-sütőház.

Az óvári kis-piaczon van az ószertér, az avult portékák áruhelye. A szent Ferencziek (francziskánusok) temploma és kolostora. E mellett van a Károlina nevű országos kórház.

A Bástya-utczá északi során, éppen a szögleten van a katonai-kórház; lejjebb a Kis-Szamos partján Sör-utczában van a dolgozó-ház, hová az utczán tekergő dologtalanokat, botrányos életűeket viszik, s ottan dolgoztatás által javítják.

Torony-utczában van a városi börtön vagy torony; azért nevezik inkább toronynak, hogy torony alakú épület.

A belvárostól melyik külváros fekszik keletre?

A külső-középutczai és külső-magyarutczai külvárosok. Ha a belső-közép-, vagy belső-magyar-

utcán végig megyünk, kiérünk a Fapiaczra. A Fapiaczon tüzi- és épületfát árulnak. Itt tartják a heti és országos barom-vásárokat.

Mely utcák alkotják a középutcai külvárost?

A külső-középuteza, külső-farkasuteza, pata-uteza és a czigánysor.

Mely utcák alkotják a magyarutezai külvárost?

A külső-magyaruteza és néhány sikátor, melyek ezen külvárost keresztül metszik.

Menjünk végig a középutezai külvárosra; ezen külvárosról csak azt jegyezhetjük meg, hogy azt nagyobbára szorgalmas, munkás földmivesek lakják, kik igen szép barmokat, különösen szép teheneket tenyésztene. Az itt lakó asszonyok csinos és jól gondozott kertjeikből sok szép veteményt hordanak a belvárosi piacra.

Ezen utca keleti végén megállva, találjuk a vámházat; itt a városra behozott áruzekekért vámot vesznek az emberektől. A vámháztól nem messze északra látjuk a régi czukorgyárt, hol hajdan répából czukrot gyártottak, azután sok mindenféleképpen használták. A kül-középuteza déli során találjuk a nemes szívek által alapított leány árvaházat. Az északi soron a honvéd laktanyát.

Térjünk vissza a magyarutezai külvárosra. Ennek északi során találjuk a papok malmát. Azután a déli soron a szegény ápoló Erzsébet-intézetet, mely igen szépen ki van csinosítva, izléssel bérendezve, a szegények lehető kényelmére

és nyomoruk enyhítésére. Ezen intézettel szemben az utca közepén van a szent Péter temploma; errébb a katolikus fiu- és leány népiskola; tovább találjuk a nemes Nőegylet által alapított református fiu- és leány vegyes népiskolát; melyben a külvárosi szegény gyermekek ingyen oktatást nyernek. Tovább van a Zsigmond Elek kenyérsütő-gyára. Az északi soron van ugyancsak a Zsigmond Elek szeszgyára; a magyar királyi dohány-gyár. Tovább érjük a Radák-házat az északi soron, ebben van az állami tanítónő-képezde. Tovább érjük a zsidó templomot a sikátorban, mellette van a zsidóiskola

A magyar-utcán beljebb jöve a belváros felé, érjük a református püspök lakát és szép kertjét. Mellette a reformátusok új és igen szép két tornytemplomát, melynek alapját 1829-ben, október 3-kán tették le, és 1851-ben, október 12-kén szentelték fel; ez alkalommal az egyházi beszédet tartotta Herepei Károly, vizaknai pap, ki azelőtt a kolozsvári református ekkleziának több éveken át volt közkedvességű papja. Ezen templommal szembe van a református leányiskola. A templom mellett balra van a díszes református esperesi-lak. A volt magyar kapu mellett északra van az Andráschofski Efraim haragöntő-műhelye.

Dél-keletre nyulik a külső-farka utcza. Ennek nyugoti felén van a nagyszerű katonai lak (kaszárma), melyet azon leontott kőfal kövei-

ből építettek, melylyel hajdan Kolozsvár be volt kerítve; ezen kőkerítésből még most is fennáll egy-egy darab rom s egy bástya, az úgynevezett Bethlen-bástya, a Bethlen-utca szögletén, melyet Bethlen Gábor fejedelem épített 1629-ben. Ugyan e kaszárma háta megett van az újonnan épült tűzlaktanya, melyet hasonlólag Kolozsvár-várfalából építettek.

Délre érjük a pata-utcát; ebben van az erdélyi gazdasági-egyesület kertje, hol sok nemes gyümölcsfákat tenyésztenek, mi által a hazában a nemesített gyümölcsfa meghonosítására nagymértékben befolyanak.

A belvárostól melyik külváros fekszik észak-keletre?

A kétvíz-köztí külváros. Nevét onnan vette, hogy két víz — a Nagy- és Kis-Szamos közt — s így éppen egy kis szigeten fekszik.

Mit nevezünk szigetnek?

Szigetnek nevezzük azon száraz földet, melyet mindenfelől víz veszen körül.

Mely utcák alkotják a kétvíz-köztí külvárost?

A Vesselényi-utca, gáz-utca, dézma-utca, Eperjes-utca, Lázár-utca, pap-utca, Apór-utca, csertörő-utca.

Mi nevezetességek vannak a kétvíz-köztí külvárosban?

A Vesselényi-utcában van az állami fitanító-képezde. A gáz-utcában van a gázgyár, hol a világításra szükségeltető gázot fejtik kőszénből. Dézma-utcában van a sertés-

vásártér. Csertörő-utczában van a csertörő-malom, itt a timárok a bőrkészítéshez szükséges cserhéjat törnek.

A belvárostól melyik külváros fekszik északra?

A hidelvei-külváros.

Mely utcák alkotják a hidelvei külvárost?

Külső-királyutcza, új-utcza, kis-utcza, nagy-utcza, boldog-utcza-, nagy-hídutcza, bácsi-utcza, kőmál-alja, zsidó-utcza.

Mi említésre méltó van a hidelvei külvárosban?

Ha belső hidutczán végig megyünk, a Kis-Szamoshoz érünk, ezen egy szép boltíves kőhid van, mely szép faragott kövekből van művészi-leg építve.

Ezen hidon is átmenve, egy meglehetősen nagyságu térségre érünk, ezen térségnek Szécsényi-tér a neve. Ezen a téren van egy jó iható vizű kút. tetején Szécsényi kőből faragott mellszobrával díszítve. Ezen tér keleti oldalán van a Tornayvoda gyönyörű épülete. Ezen tértől délre esik a postakert-utcza, ebben van a tűzoltói ház és őrta-nya. A Szécsényi-tér nyugoti szögében van a városnak egy nyolcz kerekű malma a Kis-Szamoson, mely szítáló-malom-má van átalakítva. Az északi oldalán van Széki gyógyszer-tára és a vágóhid.

Ha a nagyhidon átmegyünk, hová érünk?

A tulajdonképpeni hidelvei külvárosba.

A Nagy-Szamos és Nádas között van egy hegy-fok, ezen van a Fellegvár, melyet 1721-ben építettek. A fellegvárban egy 75 méter mélységű kút vonja magára a figyelmet. Ezen kútról úgy tartják, hogy az alatta folyó Szamosból venné vizét. S a nép azt beszéli, hogy a belévetett rucza a Szamosban fogna kibukkanni.

A fellegvárban katonák laknak. Minthogy régen a fellegvárban német katonák laktak, a Szamoson levő pallót, melyen a Fellegvárba juthatni, ma is németek pallójának nevezik. A fellegvár alatt a Nagy-Szamos balpartján van egy szítáló-malom.

Új-utczában van a hidelvei református vegyes népiskola; a hidelvei elemi iskola első osztálya; a hidelvei óvoda és gyermekkert. Mind a három iskola szép virágzásnak örvend; a miért a polgárok magasztos buzgóságát nem lehet eléggé dicsérni.

A nagy-utczán végig menve találjuk a városon kívül a vasúti indóházat és a sok vasúti kocsit, melyen sebesen lehet utazni ki Magyarországra és Erdély több részeibe.

A belvárostól mely külvárosok fekszenek nyugot felé?

A monostori és szénutezai külvárosok.

Mely utczák képezik a monostori külvárost?

A monostor-utca, sétatér-utca, malom-utca.

Mi nevezetességek vannak a monostori külvárosban?

A sétatér-utca nyugoti oldalán van Veres Ferencz fényképészeti-csarnoka; észak felőli végén a hidon átmenve van, a Diána nevű gőzfürdő intézet és nyári uszoda; ehhez nem messze van a nyári színház, mely Kolozsvárnak egyik nyári időtöltő-helye. Ezután a szép sétatérre érünk, mely a városnak hasonlólag egyik kitűnő mulató-helye. Vadgesztenye-, hárs-, nyír-, nyár-, juhar-, ákác-, jegenye- és egerfákkal van két szélén sorban beültetve, és a fasorok között vivő sétaút pedig gondosan ki van porondozva. Egyik sétaúton az emberek járkálnak vigan csevegve, másikon a kocsik robognak. A sétatér is egy kis sziget, mit a Nagy-Szamos és annak két kisebb ága képez.

A sétatér déli felén van egy szép tó, melyen nyáron csolnakáznak, télen korcsolyáznak; mellette van egy czukrászda (kioszk).

A sétatér nyugoti végén van a hajdani szinkör, mely szép fiatal gyertyánfákkal van sűrűn körülültetve; tetejét minden esztendőben megnyirják, s ez által jobban-jobban bokrosodik.

A volt szinkör mellett van az uszoda.

Az uszodától északra van egy szép kis liget. Ebben van a lövőerde, hol a férfiak a czéllövésben gyakorolják magukat.

Innen nyugotra haladva a sétatéren kívül egy kis térségen van a gróf Eszterházi farakó-

helye. Ide a fát a Szamoson szállítják le, itt ölekbe rakják és eladják a városiaknak.

Jöjünk ki a sétatérből — ennek legfelső sikátorán. E sikátorban van egy malom a Kis-Szamos balpartján; mellette van az olajgyár; itt többféle növénymagvakból olajat készítenek, az olajat pedig világításra használják vagy megeszik.

Nevezz néhány növényt, melynek magvából olajat készítenek?

Ilyen például a len, kender, mák, napraforgó, repce és tökmag. Tökmagból falun is készítenek olajat, különösen az oláhok, s mikor aztán bőjtölnek, zsir helyett ezzel olajozzák ételöket.

A sétatér legfelső sikátorán a monostor-utczára érve, jobbfelől van az Augusteum nevű árva ápoló-intézet, melyben az árva gyermekeket nevelik; ennek udvarán van egy kath. elemi iskola s mellette egy kis tempom, az úgynevezett „szegények temploma.“ Balfelől, van a város által alapított szegények-intézete.

Lejebb jöve a monostor-utczán, északi soron van a szép izléssel épült Zeyk-ház, mindjárt mellette a Szécsényi hidegfürdő és a vízgyógyintézet.

Délre tartva, találjuk a london-utczát ennek nyugoti során van az úgynevezett Wesselenyi-ház, ebben most katona zenészek laknak.

A belvárostól melyik külváros fekszik délnyugotra?

A szénutczai külváros.

Mely utcák képezik a szénutczai külvárost?

Külső-alsó-szénuteza, külső-felső-szénuteza, kökert-utca, hásongárd-utca, görögök-sikátora, külső-tordautcza és muzeum-utcza.

Mi nevezetességek vannak ezen külvárosban?

A muzeum-utczában, mely a belvárostól nyugotra fekszik, van a muzeum és ennek szép kertje. Ezt a szép házat és kertet gróf Mikó Imre ajándékozta a hazának 1857-ben. Van ezen kertben egy jóízű forrás és egy mesterséges tó is.

Hogy készül a mesterséges tó?

Úgy, hogy egy bizonyos alatt fekvő helyre a földbe mély és széles gödröt ásnak, ebbe aztán nagy esőzések alkalmával, de különösen forrásból víz gyűl, és szép tavat képez; mesterséges tónak csak azért nevezik, mert emberek készítik kézzel és szerszámmal. Hogy pediglen a víz meg ne büszkődjön, vagy partjain ki ne áradjon, alul bizonyos csatornán kifolyása van. Ez az oka, hogy a tó partjain ki nem árad, mert a menynyi víz foly felülről a tóba, ugyanannyi foly ki belőle alulról a csatornán.

De vannak olyan tavak, melyeket senki sem készít, hanem úgy állnak elő, hogy a hegyekről lezaladó víz egy legalantabb fekvő helyre gyűl s ott megáll, mivel sem jobbra sem balra nem folyhat. Az ilyen tavakat természetes tavaknak nevezik, mivel a természet állítja elő, minden emberi segítség nélkül.

A muzeum-utcza északi során van a gyermekkert (óvoda).

A külső-felső-szénutczában van a Rajka Péter gazdasági eszközök raktára, olvasztó-kemenczéje és dolgozó-műhelye.

A külső-felső-szénutczát és kőkert-utczát nagyobbára fazékasok és kőfaragók lakják.

Kőkert-utczában van a róm. katolikusoknak egy n é p i s k o l á j a.

Külső-felső-szénutcza és hásongárd-utcza között délről jön le egy árok, mit c z i g á n y - p a t a k á n a k neveznek.

Hásongárd-utcza után találjuk a görögök síkatorát, ebben van a görög-nem-egyesültek temploma.

Külső-torda-utczában van a déli soron Biázini Domokos nagy vendéglője; itt van a gyorskocsik induló-helye. Északi során van a reális-kola, az úgynevezett Bogdánfi-bástya épületben.

Ugyancsak az északi soron van a róm. katolikus liceum könyv- és könyomdája. Ezzel szemben a déli soron a köztemető, és a Jankó Vincze gazdasági gépgyára.

Melyek Koloszzvár nevezetesebb határrészei?

Észak-keletről a Postarét, Flistik és Svábok-rétje; északra a Szénafű, Nádas-tere, Kajántó-völgye és Brétfű; észak-nyugotra a Hegyesdomb-

és vasutmelléke, Kis-Mező, Bornyumál-háta megetti szántóföldek. Nyugotról Bornyumál-alja. Dél-nyugotról Agyagdomb. Délről Hásongárd-tető, Kövespad. Dél-keletről Várostója. Keletről Kölesföld és Téglá melyéke.

Kolozsvárnak vannak-e szőlőhegyei?

Vannak u. m. északkelet felől a Szentgyörgy-hegye. Északról a Nádas-teri hegy, Csillaghegy, Brétfü, Lomb, Hegyes-domb, Túzokmál, Aszszupatak. Észak-nyugot felől Kőmál. Bornyumál. Dél felől Hásongárd és Békás.

Melyek Kolozsvár folyói?

A kis és nagy Szamos, Nádas. A Nádasról megjegyzendő, hogy közönséges hiedelem szerint gyógyerővel bir, s éppen ezért igen sokan járnak oda fürödni.

Mit nevezünk folyónak?

Az olyan vizet, mely nem áll helytt, hanem magának nagy árkot csinál s abban foly; útjában több patakokat, kisebb folyócskákat fölvesz, míg akkorára növekszik, hogy hajót bir el.

Kolozsvár melyik völgyben? s a Szamosnak melyik partján fekszik?

Kolozsvár fekszik a Szamos jobb partján, azon völgyben, melyet délről a Felek, északról a Fellegvár képez.

Melyik a folyó jobb partja, melyik a bal?

Ha a folyóviz közepébe állunk, és a víz fo-

lyásán lefelé nézünk, akkor a melyik part jobb kezünk felől esik, az a jobb part; a melyik bal kezünk felől esik, az a bal part.

Melyek Kolozsvár hegyei?

Délről a Felek, melyből a városon szerteszét — különösen kapuk előtt látható gömbölyű köveket ássák. Északról a Fellegrvár és a *szénafüi Tekintő. Ezeken kívül vannak határában egyes halmok és dombok, de nem jelentékenyek.

Mi a halom, domb, hegy?

Látunk a határon kiemelkedéseket: ezeket ha kisebbek, halmoknak, ha nagyobbak, domboknak; s ha még nagyobbak, hegyeknek nevezik. Ha több hegy egymással össze van kapcsolva, hegyeknek nevezik; a szélesen kiterjedő hátát pedig hegyhátnak.

Mit nevezünk völgynek, síkságnak?

A hegyek közt elnyúló térséget völgynek hívják. Az olyan nagy térséget, mely mindenfelé meszsze terjed, s nincs rajta semmi halom, domb vagy hegy: síkságnak hívják.

Vannak-e Kolozsvárnak jó iható forrás-vizei?

Nincsenek, sőt ezekben szükségét lát; a városban levő kútak ihatatlan vizüek, kivéven azokat, melyek a Szamos közelében vannak, s így a város nagyobb része a Szamosból iszik és főz, vagy kénytelen meszsze menni ivóvizért.

Mit neveziünk forrásnak?

A föld belsejéből kibugyogó vizet.

Vannak-e Kolozsvárnak sósókútai?

Vannak a Tarcsán, Kövespadon, és a határon több sósó van.

Vannak-e Kolozsvárnak tavai?

Vannak a Bánffy- és muzeum-kertben s a sétatéren mesterségesen készített tavai. Továbbá van a Tekintő oldalán az úgynevezett Pokoltó, mit a városi nép feneketlen tónak is nevez, mondják, hogy ide egykor egy tehén béesett, és soha sem látták többé.

Mit neveziünk tónak?

Az olyan álló vizet, mely egy bizonyos alanti helyen összegyűl; alakítja pedig a tavat a hegyekről lefolyó víz, eső, tavasszal a hó olvadásakor a hólé; némely tónak kifolyása is van.

Milyen Kolozsvárnak levegője?

Mivel Kolozsvár hegyek közt fekszik, gyakran hűvös szelek fúrnak benne, és levegőjét is hideggé teszik, sokszor nyárban nappal nagy forróság van, éjjelre már anynyira meghűl a levegő; hogy az ember didereg belé. Olykor nagy vihar is dühöng Kolozsvárrt; mint történt 1864-ben július 13-kán, a mikor Kolozsváron oly nagy vihar volt, hogy 70—80 éves fákat gyökerestől kicsavart a földből. Azt, hogy Kolozsvár levegője anynyira

hives, változó: elősegíti az is, hogy nyugotról nem meszsze tőle nagy havasok vannak.

Milyen hegyet nevezünk havasnak?

Olyan magas hegyet, melynek teteje nyárban is hóval van borítva.

Gazdag-e Kolozsvár termékekben?

Az állatországból minden fajú házi állatai vannak u. m. ökör, tehén, bival, ló, szamár, disznó, liba, récze, pújka, tyuk, galamb. Különösen szépek és hiresek a kolozsvári tehének.

Növény termékekből vannak nemesített alma, körte, szilva, szőlő, dió, baraczk.

Földje megtermi a búzát, rozsot, árpát, zabot, törökbúzát, borsót, lencsét; azonban nem oly bőven, hogy kereskedhessék is ezen terményekkel. Éppen ezért gyümölcsessel leginkább a szomszéd Szilágyság látja el piacát; gabonával pedig a Mezőség.

Veteménye, mint: káposzta, murek, répa, kalarábé, petrezselyem, krumpli, paszuly, retek, czel-ler, hagyma, saláta szép, s híres is a kolozsvári veteménypiac; e tekintetben a kolozsvári nők ritka szorgalmukért és csinoságukért dicséretet érdemelnek.

Bora Kolozsvárnak középszerű, s a ki jó bort akar inni, vidéki bort vegyen.

Ásvány termékekben semmi nevezetességgel sem bír Kolozsvár. Köve elég van, de nemes ásványai nincsenek.

Mit mondhatunk Kolozsvár kereskedéséről?

Kolozsvár kereskedését általán élénknek mondhatjuk, mit elősegítenek jó útjai. Kereskedési czikkek mindenféle nyers termények, u. m, gabona, bor, gyümölcs, gyapju stb. Gyári készítményeit a kereskedők nagyobbára külföldről szállítják. Nevezetes kereskedése van fával, mit szárazon, vizen és vasúton szállitnak Kolozsvárra.

Mit mondhatunk Kolozsvár iparáról?

Kolozsvár iparát igen élénknek mondhatjuk, mit versenyezve űznek jó mesteremberei; itt, laknak jó szabók, takácsok, timárok, gombkötők, kalaposok, cipészek, csizmadiák, kovácsok, lakatosok, asztalosok, kerékgyártók, esztergályosok, pléhesek, rézművesek, órásk, szitakötők, szobrászok, építészek, gépészek. Ezek közül mindenik jeles a maga mesterségében.

Mit mondhatunk Kolozsvár népének műveltségéről?

Kolozsvár lakói általán műveltebbek Erdély akármelyik városának lakóinál. Itt mint Erdély fővárosában a műveltség legmagasabb fokon áll, mire befolynak a kebelében levő tudományegyetem, állami tanítóképezdék, jól gondozott felsőbb és alsóbb iskolák, könyvnyomdák, könyvke-

reszkeskedések, olvasóegyletek, nemzeti színház, muzeum, melyben évenként gyűlések tartatnak, mely alkalommal tudományos és az emberiség haladására vonatkozó értekezéseket, felolvasásokat tartanak.

Menynyi Kolozsvár népessége?

Mintegy 26—27 ezer. Nemzetiségre nézve legtöbben laknak magyarok, kik anyanyelvüket helyesen és szépen beszélik. Kevesebben laknak németek, szászok, oláhok, örmények, cigányok, zsidók, sőt lengyelek is, de ezek anynyira elmagyarosodtak, hogy csak nevökről lehet rájuk ismerni.

Vallásukra nézve, reformátusok, unitáriusok, lutheranusok, római katolikusok, egyesült- és nemegyesült göröghitűek és héber vallásuak.

Kolozsvár története.

Arról, hogy Kolozsvár nevét honnan kapta, semmi bizonyost nem tudunk; eredete még bizonytalanabb. Hanem mégis úgy vélekednek, hogy hajdan római erősség volt. Világosan bizonyítják ezt sok római faragványok, melyeket a mostani óvár helyén ásások alkalmával kaptak és kapnak most is földjében. A római birodalom bukásával Kolozsvár elenyészett, falait és épületeit lerombolták.

A magyarok ide telepedése után még 200 évig hevert romban Kolozsvár. Előbb az óvárat kezdék romjaiból kiemelni. Ekkor Kolozsvár még csak falu volt mintegy 150 évig, de már ekkor a kisebb városok közé sorolták. Későbbben pedig felépülése után, mintegy 250 évvel Zsigmond király a legelső városok közé emelte. Ekkor kezdték el kőfallal keríteni a várost, a melyből még most is áll egy-egy rom; leginkább pedig a Szamos felőli része az, a mi ekkor épült. Jegyezzük meg magunknak, hogy abban az időben minden nagyobbacska várost kőfallal szoktak bekeríteni, minthogy még az ágyukat nem tudták oly célszerűen használni, mint napjainkban.

Zsigmond kormányzásával egészen új korszak nyílt Kolozsvárra nézve is, mert Zsigmond sok

kedvezésekkel halmozá el a várost. Először a legelső városok közé véteté fel, s a piacz közepén levő nagy templomot is ő építteté, ezen kívül segíté és biztatá a kolozsváriakat, hogy városukat nagyítsák meg, s a menyynyire lehet, szépítsék is.

Ezután történik Mátyás király születése 1443-ban, az óvárban, azon házban, melyet most katonai szállító-háznak (transportháznak) használnak. Itt járt iskolába is, s miután királylyá lett, lehet gondolni, menyynyire segíté szülötte városát.

Ily körülmények segítségével anynyira emelkedett Kolozsvár, hogy már 1790 körül Erdély fővárosa lett.

Mik határai Kolozsvárnak?

Keletről Szamosfalva, délről Felek, nyugatról Kolozs-Monostór, északról Papfalva, Kajántó és Fejérd.

ERDÉLY FÖLDRAJZA.

Kis olvasóim! miután bejártuk Kolozsvár városát s láttuk benne a nevezetességeket, jertek már most utazzunk kissé távolabb az édes szülői áztól; utazzuk be édes hazánkat, ezen bérczes szép Erdélyt. Ebben a gyönyörű országban már több nevezetességet, érdekesebb dolgokat látunk; írjuk, folytassuk vidor kedvvel vándorutunkat.

Vajjon mimódon utazzunk? . . . szekeren-é vagy gyalog? . . . Nem, sehogysem. Hanem itt a nuszobában helyt-ülve. Kezünkbe vesszük e kis könyvet, előnkbe tesszük a földképet, s a mint a könyv magyarázza: a helységeket megkeressük földképen, és így lelkünkkel és lelkünk szemével mindent bejárunk, mindent megnézünk. Aztán, majd felnövekedtek, akkor igazában beutazzák e szép hazát, e kies Erdélyt és saját testi mezeikkel mindent szinről szinre megnézhetnek. Akkor a nevezetességek, ritkaságok, valamely helységről történt események nem lesznek újak számukra, miután némi előismereteket, tudomástok van rólok.

Folytassuk hát vándorútunkat, és beszéljünk Erdélyről minden nevezetést, hasznost és szépet.

Erdély a jó Istennek minden kincseivel megáldott kis ország. Roppant nagy havasok közt fekszik. A havasok aztán több mellékágakat bocsátanak ki magokból, melyekkel az ország mintegy be van hálózva. A hegyek között szép térségek terülnek el; a térségeken szép folyók hömpölyögnek. Minthogy tehát a Kis-Szamos és ennek völgye hozzánk legközelebb van, vegyük fel előbb ezen folyót, menjünk végig völgyén s lássuk a völgyben fekvő helységeket, nevezetességeket.

A *Kis-Szamos* két ágból egyesül, a *Hév-Szamosból*, mely a *Bihari* havasokból jön és a *hideg Szamosból*, mely a *Bálámírásza* hegyből ered s Gyálur felül egyesül a két ág. Partjain fekszenek:

Gyalu, mező város, a jobb parton, szép kastélylyal. Itt lakott Gélu, a hajdani oláh fejedelem.

Fenes, falu, a jobb parton: azután *Kolozsmonostor* a jobb parton; kath. egyházi uradalommal, és egy régi szép templom romjaival. Itt van egy állami gazdasági tanintézet, melyben a tanulók a földmivelés illetőleg a mezei gazdaság folytatásában nyernek oktatást. Fenes és Kolozs-Monostor közt esett el II. Rákóczi György, Erdély egykori híres fejedelme, a törökökkel csatázás alkalmával 1660. május 22-kén. Emlékére rakott kövekből itt oszlop van emelve.

Kolozsvár, szabad királyi város a jobb parton, melyről már részletesen szólottunk.

Esküllő falu, a balparton. Tuhutum magyarvezér Erdély elfoglalásakor itt esketé fel a legyőzött oláhokat a magyarok hűségére 895-ben.

Válaszút f. a balparton, postaállomással, a b. Bánffy-család szép kastélyával.

Bonczhida f. a jobb parton, a gr. Bánffy Miklós szép kastélyával és gyönyörű kertjével.

Kendi-Lóna f. a b. p. gr. Telekiek szép kastélyával és gyönyörű kertjével. A jelenleg gr. Teleki Miksa kertjében van egy hatszáz éves körösfa. Ez alatt fogták el a rossz emberek a mindenkitől tisztelt és szeretett Kendi Sándort, és hurczolták a térapadra Kolozsvárra 1594-ben. Ezen körösfa közelebből kiszáradt, és törzsökére a nemes gróf egy szép filegóriát építtetett a Kendiek emlékére.

Szarvaskend f. a balparton, a Kendiek ősi árának romjaival.

Kérő f. a balparton, gyógyforrással és fereklővel.

Szamosujvár sz. k. v. a jobb parton, örmény kereskedők lakják; kath. elemi és középtanodával, görög kath. néptanító-képezdével és papnöveldével. Országos fogházzal. Itt lakik a görögegyesült választuak püspöke.

Dézsakna f. a balparton, gazdag sóbányával.

Dézs m. v. kisdudovó-intézettel, ref. elemi iskolával; a Kis-Szamos itt egyesül a *Nagy-Szamos*sal, mely keletről jön a *Radnai* hegyekből.

Jőjünk végig a N.-Szamos völgyén.

A *Nagy-Szamos* partjain fekszenek:

Radna f. borvízfürdővel, ólombányával és asbányával.

Naszód, oláh város, a jobb parton, katonasáktanyával, gör. kath. gimnáziummal.

Bethlen f. a j. p. egy négyszögű várral mely a gr. Bethlen családé, állami elemi iskolával

Csicsó-Ujfalv f. a j. p. egy hegyormón épült várral, mely ma már romlófélben van. Hegyeiből malomkövet vágnak.

Retteg, Kozárvár csinos faluk, a j. parton

Ismét Dézsre érkeztünk; beszéljünk ezen csinos mező városról még többet. Dézsén egy kőoszlop van, melyen régi felírás olvasható. Erről az oszlopról azt tartják, annak emlékére van állítva, hogy mikor a magyarok kijöttek Scithiából elfoglalni Erdélyt, itt állának meg először. Itt kiálták háromszor e szót: Deusz, s innen nevezik e város Deusznak vagy Dézsnek. Innen egyezkedtek Zwatopluggal, Magyarhon egyik részének fejedelmével.

Az egyezkedés így történt: A magyarok vezére Árpád követet küldö Zwatoplughoz, hogy a magyaroknak kedvök lenne országába telepedni. Zwatoplug azt vélte, hogy a magyarok szolgálivé ajánlkoznak, és őket örömmel elfogadta; a követet még meg is ajándékozta. A követ már vissza akart térni, s a Dunából vizet, partjáról füvet és földet kért, a mit meg is nyert. Ezzel Árpádhoz tért, bemutatja mit hozott. A magyarok midőn látták a jó vizet, a füvet és fekete földet, igen megörülének s háromszor kiálták: Deusz! Deusz! Deusz!

Ezen ajándékért a magyarok Zwatoplughoz gazdagon fölszerelt lovat küldének; ezt Zwatoplug a maga kárára elfogadta, nem vette észre, hogy rá van szedve, mert a magyarok megizenték neki

hogy a lovon megvették országát, a kantáron fűvét, a nyergen vizét.

Szokás volt ősaink idejében, hogy a vitéz harczosok dicső tetteit versekbe foglalták, és azokat béke idején, vendégségek alkalmával a dalnokok lant vagy egyéb hangszer kísérete mellett elénekelték. Egy ily régi ének az itt következő is, mely Árpádnak és az akkori magyaroknak vitézségét foglalja magában.

Emlékezzünk régiekről,
 Scithiából kijöttekről,
 Magyaroknak eleikről,
 S azoknak vitézségekről.
 Szitytyiából kiindulának,
 Hogy ez földre kijövének,
 Istentől kénszerítettének,
 Erdélybe telepedének.
 Ott jól tőnek önmagokkal,
 Hét nagy sereget szerzének.
 Hét kapitánt emelének,
 Mindeniknek várat szerzének.
 Mind egyesek ő dolgokban,
 Hatalmasok viadalokban,
 Nincs félelmek országokban,
 Csak lakoznak bátorságban.
 Nagy erejek mint Sámsonnak.
 Bátor szivek mint oroszlának,
 Mindent rontnak, ha indulnak,
 Ki ellent-állt, jaj volt annak.
 Egyik köztők jelesb vala,
 Kinek neve Árpád vala,
 Mindeniknél gazdagb vala,
 Köztők főkapitány vala.
 Mikor azt hallották volna,

Hogy a Duna jó viz volna,
 Lakóföldre nagy jó volna,
 Hogy annál jobb már nem volna:
 Egy követet választának,
 Duna látni bocsátának,
 Ha bizonyost mondhatnának,
 Ők a földre beszállnának.
 Követ juta Duna mellé,
 Földet, fűvet megszemlélé,
 Duna vizét is megkémlelé,
 Magának jónak itélé.
 Herczeg akkor lengyel vala,
 A kié ez ország vala,
 Lakóhelye Veszprém vala,
 A népe mind német vala,
 Követ futa bé Veszprémbe,
 A herczegnek eleibe,
 Magyarok izenésével,
 Köszönti nagy tisztességgel:
 „Engem küldtek téged látnom,
 Országodat mind megjárnom,
 Lakóhelyed tudakoznom,
 Néped törvényt tanulnom.“
 Herczeg azt igen örülé,
 A követet megvendéglé,
 Magának jónak itélé,
 Mert őket köznépnek vélé.
 Követ onnat elsiete,
 Egy palaczkot kerestete,
 Duna-vizből belé tölte,
 Földet, fűvet kerestete.
 Azt Erdélybe el-bévivé,
 Árpád előtt mind letevé:
 Árpád látá, jó neven vevé,
 Kapitánoknak hirrre tevé.
 Kapitánok oda gyűltek,

Meglátták a Duna-vizet,
 Földet, fűvet is meglátták,
 S ottan tanácsokat tarták.
 Hozának egy fejr lovát,
 Kantárt, nyerget aranyosat,
 A herczeghez bocsátának,
 Hogy ilyen szóval szólúnának:
 „E lóval megtisztelnék,
 Kik Szitytyából kijövének,
 Nagyságodtól földet kértek,
 Országodba telepedtek.“
 Herczeg azzal veszté magát,
 Hogy a dolgot meg nem érté,
 A szép lovat megszereté,
 Ki miatt földét elveszté.
 A szép lónak örültében,
 E szót mondá a követnek:
 „Anynyi földet adok nektek,
 Menynyit csak megmivelhettek.“
 A követek örülének,
 Hogy okosan cselekvének,
 A herczegtől elbúcsuztak,
 S Erdélyországba útaztak.
 Ott kapitánokhoz szólnak,
 Kapitánok tanácskoznak:
 Hogy ha a földre juthatnak,
 A herczeggel megvínának.
 Áz Istent ők ott imádák,
 Háromszor Deust kiálták:
 Arról nevezték e várost
 Szamos mentén nemes Dézsnek.
 Hamar mind felkészülének,
 Harmad követet küldének,
 A herczeghez futtatának,
 Hogy neki így szólanának:
 „Herczeg! jól meggondold magad,

E földet hamar elhagyjad,
 Mert magyarnak áron adtad,
 Immár nekik átbocsássad.“
 Követek jutnak herczeghez,
 Hozzá kezdnek beszédekhez,
 Az Árpádnak ő szavával,
 Megbeszélék bátorsággal:
 „Földed adtad fejér lovon,
 Füved aranyos kantáron,
 A vizet aranyos nyergen,
 Akkori nagy szükségben.“
 Herczeg hallá ezt s kaczaga,
 Azzal semmit nem gondola,
 A követnek akkor szóla,
 Haragjában aztat mondja:
 „Ha a lovat azért küldték,
 Egy sulyokkal agyon verjék,
 Nyerget a Dunába vessék,
 A kantárt a fűbe rejtsek.“
 Követ mondá a herczegnek:
 „Nem kell tenni kegyelmednek
 Mert ebek lóval meghíznak,
 Nyerge lészen halászoknak,
 Féken kaszások osztognak
 S utánad ők jót mondanak.“
 Elbúcsuznak a követek,
 Nagyon megijedt a herczeg,
 Seregekkel gyülekezék,
 A Dunán átalköltözék.
 Árpád juta magyar néppel
 A herczeghez serénységgel,
 Százhalomnál megszállának,
 A herczeggel megvívának.
 Isten vala magyar néppel,
 Járának nagy nyereséggel.
 A herczeg ott megvereték,

Csak egyedül futni esék.
 A Dunára öt keríték,
 Semmiképp meg nem érheték.
 Abban egyéb nem leheté:
 A Dunába beszöktete,
 Hogy már magát ott megmentse,
 Inkább ottan lefenekle.
 Árpád vala nagy örömben,
 Mert az ország lón kezében.
 Ő megszálla fenn egy hegyen.
 Székesfejérvár közelében.
 Ez ország nekik adaték,
 Magyarországnak nevezteték,
 Mert némettől ők megvevék,
 Fegyverrel övékké tevék.

Déztől aztán a két Szamos csak egy Szamos név alatt foly tovább, míg a Tiszát eléri agyarországon. Partjain feküsznek:

Zsibó f. a báró Weselényi család dombon ült szép kastélyával és kertjével.

Menjünk már végig a Lapos völgyén. A Lapos vize ered a láposi hegysorból. Partjain fekszenek:

Oláh-Lápos-Bánya. Strimbuly vas bányás, vas-olvasztó és vasverő-géppel, ezüst olvasztó lóval.

Magyar-Lápos csinos falu, szép elemi iskolával.

Kövár a balparton, omladozott várral.

Garbonác, Sztojka faluk, ásványos vízzel. Iuljunk immár nyugot felé, a *Szilágyságba*.

A Meszes hegyen túl egy darab vidéket Szilágyságnak hínak. Jó gabonát, bort, gyümölcsöt terem, melylyel kereskedést is űznek. Völgyein a Kraszna, Beretytyó és Ér folydogálnak, melyek a Meszes hegyvonalból erednek. A Szilágyságban nevezetesebb helységek:

Zilah szabad királyi város, református főtanodával, állami tanító-képezdével.

Somlyó m. v. egy régi-várral, mely a Bátoriaké volt; itt van még sórakó-hely, (sórakda.)

Zovány, ásványos vízzel.

Szödemeter f. ezen helységben születet nagy költőnk Kölcsei Ferencz.

Jöjünk már most nyugot felé; a nyugot havasok közt terül el a Sebes-Körös, mely ered a Kalotai hegységből Körösfő határán, s elfol a többi Körössel egyesülve Magyarország felé Partján fekszik:

Bánfi-Hunyad, csinos magyar mezőváros lakosai munkás magyarok, vasut-állomással.

Haladjunk tovább a havasok közt. Erdély nyugoti részét fenyvesekkel koszoruzott havak fedi. Ezen része a honnak leggazdagabb érczeiben

A nyugoti havasok közt hömpölyög az arany porral bővölködő *Aranyos* folyó, mely ered a Bihar hegysor oldalán. Partjain fekszenek:

Lupsa, *Offenbánya*, a bal p. arany, ezüzbányáival, kohóival.

Abrudbánya, *Verespatak*, *Bucsum*, a jobb parton, mind gazdag arany- és ezüsbányákkal.

Toroczko m. v. a j. p. híres vashányával és olvasztó kohóval.

Torda m. v. a bal p. sóbányával és sósvízzel. Itt az Aranyoson szép fahid van. Tordala mellett nyugatra van a szép Tordahasaleka. Az Aranyos Vajdaszegnél a Marosba ömlik. Torda mellett az Aranyos jobb p. területén szép Keresztes-mező tere; itt vívtak egymással Déczébál dák király és Tráján római császár.

Már most folytassuk útunkat észak felé, és járjunk a Mezőségnék. *Mezőségnek* nevezik Erély azon részét, mely az ország közepén terül el; ezen szép lapályon sem kő, sem erdő nincs, folyók is rajta nádas tókká gyűlnek össze; szőlője dúsán terem. Nevezetesebb helységei:

Szék m. v. és *Kolozs* m. v. mindkettő sóakkal.

Kis Czeg, Novaj faluk, keserű-víz forrással.

Czege, Méhes, Tóhát határain nádas tavak vannak, melyeknek kifolyásuk van a Kis-Szamosba és Marosba.

Innen folytassuk útunkat a Sajó és Beszterce völgye felé. A Sajó bal partján van *Kerlés* szép kastélylyal és kerttel. Határán van Cserlom, a kun-magyar csatáról emlékezetes halom. 1070-ben Salamon magyar király, László és azaz hercegekkel megverték a kalandor kunokat, és a szomszéd országból csaptak hazánkba.

A Besztercze folyó völgyén van

Besztercze, szász város, kőkerítésel, elemi gazdasági iskolával, főgimnáziummal.

Borgó falu, hol fekete pipákat készítenek.

Borgó-Prundon papirgyár van.

Útazzunk már most kelet felé, oda honnai a Maros ered és völgyén jöjünk lefelé, s lássuk a partjain fekvő helységeket.

A Maros ered a gyergyói hegysorból ágazik Tarkó nevű hegynék déli oldalából. Partjain fekszenek:

Borszék, gyönyörű vidéken, itt van az egész országban a leghíresebb savanyuvíz (borvíz), mely körül a székely atyafiak nagy kereskedést űznek.

Görgény f. a bal parton, papir-, porcellán- és üveggyárral, közelében sósfürdő van, a helység fölött pedig van egy régi várrom.

Vécs f. a j. p. várral.

Magyar- és Szász-Régen m. v. a j. p. tuta kereskedők lakják.

Gernyeszeg f. a b. p. kies kastélylyal, mely jelenleg a gr. Teleki Domokosé.

Maros-Vásárhely, királyi város, a bal parton, hő érzelmű székelyek lakják; ev. ref. főtanodával, róm. kath. al gimnáziummal, és a néhai gróf Teleki Sámuel által alapított szép könyvtárral, mely 60 ezer kötet könyvből áll. Van könyvnyomdája, szesz- és téglagyára. Van itt egy kis vár és e várban van a reformátusok egyháza is. Várasárhelyen alól mintegy másfél órányira szakad Marosba balról a Nyárád vize, melynek völgye sűrű rakva van termékeny mezejü falvakkal.

Radnóth f. szép kastélylyal a bal p., mely most a Bethlen család birtoka.

Ózd f. a b. p. boráról hires.

Maros-Ujvár f. a b. p. a Mikes és Mikó grófok szép kastélyával; lakosai nagyobbára sóvárgók, mert itt van Erdélynek legnagyobb sóbányája; van itt bányahivatal is. A kiásott só a Maroson hordják le Magyarországra hajókon.

Felvincz m. v. a jobb parton, lakói munkás magyarok, kik sok csapást szenvedtek 1848-ban.

Nagy-Enyed nemes város a balparton; van hires református főtanodája, papnöveldeje, melyet alapított Bethlen Gábor Erdély fejedelme 1627-ben, s a tanoda alapjává tévé a nagy-enyedi uradalmának jóvedelmét. A tanoda jóvedelme azóta kegyes adakozók által tetemesen szaporodott. A kolégyom utca végén van egy halom, ezen hajdan kápolna volt, romjai ma is láthatók; épült azon 28 diák emlékére, kik itt 1704-ben a labonczokkal (németekkel) viaskodva estek el. A nép s harmincz diák botokkal eredtek a labonczok után. A 30 diákból 28 elesett, csak kettő maradt életben. A két bátor diák fegyverét — a két füzfa-botot — honnan győztesen megtért: felszúrta az út két szélére. A két füzbot megfogant, s Enyed és M. Déce közt megizmosodva maig is látható az egyik, a másikat néhány évvel ezelőtt a villám megüté s kipusztult. E csatáról szól a következő vers:

Emlékezzünk egy hires csatáról

A kuruczok s labonczok korából:

A midőn az ágyu dörge: bim, bum!

S működött a bunkós gerundium.
 A laboncok rátörvén Enyedre,
 Ostromolták kastélyát dühöngve;
 De a város népe és diákok
 Nagy vitézül ellenökbe álltak.
 Harminczan tógába öltözének,
 Mind diákok, mind derék legények,
 S mentek az ellenségre rohammal,
 Jégszeggel vert kemény fustélyokkal.
 A midőn a város népe látta,
 Hogy jelen Enyed harmincz diákja,
 S a fekete nép nagy bátorsággal,
 Szembe tör a laboncok hadával:
 Új bátorság kelt a nép szívébe,
 Kő s golyó egymást gyorsan cserélte,
 A gerundium is vigan jár,
 Mint párduczos Árpád buzogánya.
 Mint meganynyi tigris harcrolának
 A derék kálvinista diákok:
 Ugy hevert a sok labonc a vérbe,
 Mint aratáskor hever a kéve.
 A diákok bátran verekedtek,
 A laboncok futásnak eredtek:
 Kergeték a győzelmes legények,
 Bárha itt ott sokan elesének.
 A diákok dicsőn harcrolának,
 Harminczből csak ketten maradának:
 Széttört ősi fustélyok helyébe
 Füz-dorong volt mindkettő kezébe,
 Mégis folyvást előre rohantak,
 Mind addig míg láttak egy labonczat,
 Midőn már ellen nem volt a téren,
 Izzadva megálltak az útszélen.
 Ott az Istennek hálát adának,
 Hogy megérték végét a csatának:
 S a dorongot jegy gyanánt a térre

Felütötték az út két felére.
 Napra nap tűnt, hónapok telének,
 S melyet a diákok felütének,
 A fűzfa-gerundium a földbe
 Megfogant, két fűzfa lett belőle.
 A két fűzfa áll még az útfélen,
 Tréfa emlék a komoly regében:
 Az elhullt hős ifjak emlékére
 Kápolnát emelt a város népe.

Csombord f. a b. p. boráról nevezetes.

Tövis m. v. a j. p. nevezetes az 1848-diki eseményekről.

Szentimre f. a j. p. térsége nevezetes azon győzelemről, melyet Hunyadi János nyert a törökökön 1442-ben, hol elesett a török vezér Me-zeth-bég és fia, s velök húsz ezer török boritá a csatatért. De elesett itt Kemény Simon a hős magyar bajnok is, Hunyadinak kedves bajtársa. A törököktől nyert zsákmányból aztán Hunyadi János építteté a gyulafejérvári, szentimrei, tövisi és alsó-orbói templomokat.

Krakkó, Sárd, Czelna, M. Igen faluk, a j. p. híres boraikról nevezetes helységek.

Gyula- vagy *Károlyfejérvár* szabad királyi város, a jobb parton, erős várral, csillagvizsgáló toronynyal; van itt róm. kath. püspöki lak, pap-növelde, főgimnázium, könyvtár és könyvnyomda; a szép egyház sirboltjában vannak eltemetve a Hunyadiak és Erdély fejedelmei.

Maros-Portus f. a j. p. kősóraktárral, hajó-gyárral.

Alvincz kis m. v. a b. p. Itt gyilkolák meg a köpenyforgató rosz Martinuzzi Györgyöt, ki ma a törökkel, holnap a némettel s holnapután a magyarral tartott, s egyikhez sem volt hű.

Szász-Sebes sz. k. város, a b. p. kővárral kerítve, posztógyárral, bortermesztéssel.

Kenyérmező, szép térség a Kenyér vize völgyén a b. p., e térségen emelkedik egy kőoszlop, mely azon csatára emlékeztet, melyet Báthori István erdélyi vajda és Kinizsi Pál vívtak 60,000 törökön, 1479. október 13-kán. Báthori István itt hat sebet kapva, félholtan feküdt az elestek közt. Egyszer csak megdördül a Kinizsi szava, ki a harc hírére jöve vitéz huszáraival: „Hol vagy Báthori?” Erre a hősök új lelkesedést kapva, oroszláni dühvel csapnak a törökökre, s este felé 30,000 török borítá a csatatért. Kinizsi két kezébe két kardot szorita s avval osztá a halál-csapásokat. Este a holt testekből asztalt készítettek s azon költék el a bajnokok vígan vacsorájokat. Vacsora után a bajnokok tánczra kerekedtek. Kinizsi egy törököt ragad fogába, egyet a jobb-, mást a balkezébe s úgy járta ő is a tánczot vitéz bajtársaival.

E csata emlékére verset irt Temesvári István diák, mely így hangzik:

Mihelyt törököket magyarok levágák,
Ottan jó lovokat táborra fordíták,
A török táborát azonnal eldulák,
Gazdag nyereséggel magokat megrakák.
Mindjárt a foglyokat ott ők eloldozák,
Nagy rabságtól őket is megszabadíták:

Kikkel egyetemben Istennek nagy hálát
 Adának vitézek, s magokat mulaták.
 Azután mindnyájan vitézek gyülének,
 A harcznak helyére ottan ők menének,
 Urak vitézekkel igen örülének,
 Elvégezek, hogy ott vacsorát ennének.
 Mert már késő estve vala a táborban,
 Nem mehetnek vala onnét napvilágban:
 Azért a testeken oly nagy vigassággal
 Asztalt terítetté vitéz Kinizsi Pál.
 Ellenségnek teste sűrűn fekszik vala,
 Mind az egész mezőn, oly nagy gyakor vala,
 Hogy egyik holttestről elhághattál volna
 Másikra tizenhat futamatnyi földet.
 Ott azért ételhez vitézek mindnyájan
 Letelepedének nagy háláadással,
 Ellenség-testeken ülnek vigassággal,
 Ujítják testöket étellel, itallal.
 Örömekben hősek isznak a jó borban,
 Mondnak és beszélnek: eleink a hadban
 Miként ellenséggel víttak viadalban.
 Hősök a jó borban jobban jobban inni,
 Kezdenek fegyverben szép tánczokat járni.
 Egyszersmind hangosan igen kiáltani,
 Elkezdék a méhsert szépen betölteni.
 Nagy szépen a hősek lakozván, vigadnak,
 Különb-különbféle játékot inditnak,
 Nagy fegyveres tánczot mezőben ők járnak,
 Éltekét Istentől kéri az uraknak.
 Vitéz Kinizsi Pált a hősök ott kérék,
 Hogy ő is tánczolna urakkal ők inték,
 Megfogadá vitéz uraknak kérését,
 Ottan ő előttök Kinizsi felugrék.
 Egy nagy török-testet azontul ragada,
 Az ő fogaival földről felharapa,
 Vitéz kezeivel csak hozzá se nyula,
 Azzal egy szép tánczot urak előtt jára.

Kik e dolgot láták, erősen csudálák,
 Erős Herkuleshez Kinizsit hasonlák.
 Némelyek Sámsonhoz hasonlónak mondák,
 Dicsérék vitézi, látván az ő dolgát.
 Örömekben hősek az egész éjszaka
 Csak egy mákszemnyit is nem aluttak vala,
 Reggel seregével két úr indult vala,
 Gyulafejérvárba vigan mennek vala.

Oláhpián f. a b. p. lakói aranyat mosnak.
Algyógy a j. p. ásványos meleg fürdőjéről
 nevezetes.

Nagy-Ág a j. p. Erdély leggazdagabb arany
 bányáival.

Déva m. v. a b. p. fölötté egy szikla csú-
 cson régi várrom van. Van itt állami tanító-ké-
 peзде és egy jól rendezett gyakorló-iskola.

Toplicza, Porkura faluk, a j. parton, arany
 és ezüst bányákkal.

Dobra, m. v. a b. p. régi várrommal.

Ilylye m. v. a j. p. itt született Bethlen
 Gábor, Erdély jeles fejedelme.

Zám a j. p. itt hagyja el a Maros Erdélyt
 s köszönti Magyarhont.

Most már térjünk délre, a Cserna és Sztrigy
 folyók völgyére. A Cserna ered a csernai hegység-
 ből. Partján fekszik a szép

Vajda-Hunyad m. v. szép várral, melyet
 épített a nagy nevű Hunyadi János magyar vezér
 és béke idején itt pihente fáradalmait. Van itt
 vashánya, vashámor, kaszagyár.

A Sztrigy folyó ered a Retyezát hegységből, völgyében kies fekvésű helységek területnek el. Partjain fekszenek:

Várhely falu a b. p. hajdan Erdély fővárosa volt, földjében sok régiséget találnak.

Demsus falu a b. p. egy régi templommal, melyet még a rómaiak építettek ezelőtt másfél ezer évvel.

Kis-Kalán f. a b. p. hév-fürdővel.

Batiz f. a b. p. porcellán-gyárral.

Piski f. a j. p. hidja a Sztrigy vizén át híres az 1848-diki ütközetről.

Hátra van még Erdély délkeleti részén hőmpolygó néhány nagyobb folyó és völgye. Vegyük fel először is a Kis-Küküllőt, s lássuk ennek partjain és völgyében fekvő nevezetesebb helységeket. A Kis-Küküllő ered a görgényi hegységből, Parajdon felül. Partjain fekszenek:

Korond f. a b. p. fürdővel.

Parajd f. a b. p. sóbányával.

Szováta f. a j. p. határán sósziklák és sóstók vannak.

Makfalva a j. p. szép elemi iskolával, melyet Vesselényi Miklós báró alapított.

Dicső-Szentmárton f. a j. p. szép fekvésű helység, termékeny mezővel, elemi iskolával.

Kis-Sáros f. a b. p. égő forrásáról nevezetes.

Küküllő-Vár m. v. a b. p. egy dombon épült várral.

Bethlen-Szentmiklós f. a j. p. két ó kastélylyal.

Lássuk már a Nagy-Küküllő folyót és völgyében fekvő helységeket. A Nagy-Küküllő is azon hegysorból ered, melyből a Kis-Küküllő, s egy irányba is folynak. A Nagy-Küküllő partjain fekszenek :

Zetelaka, f. a j. p. hol sok deszkát, léczét és zsindelet készítenek a lakosok.

Székely-Udvarhely város a b. p. hajdan Attila hun király székhelye volt, és a városban egy vár romjai látszanak, van reformált főtanodája és könyvnyomdája. A város közelében van a Rika erdeje, melyhez sok rege van csatolva.

Székely-Keresztur m. v. a j. p. unitárius közép-tanodával s állami tanítóképezdével; a lakosok sok szitát készítenek.

Fejéregyház f. a jobb p. pompás kastélyllyal.

Segesvár sz. kir. v. a b. p. kővárral kerítve, hegyen épült várral, lutheránus közép-tanodával, könyvnyomdával, posztó-, gyapotszövet- és kötélgyárral.

Balra esik *Keresd* vára, a gróf Bethlen család birtoka.

Almakerék f. a l. p. Apafi fejedelem sirjával, márványkő-szobrával.

Berethalom m. v. a b. p. a lutheránus püspök lakával, sok és jó boráról híres.

Erzsébethváros (Ebesfalva) sz. k. v. a j. p. lakói örmények; Apafi fejedelem kastélyával, melyet most tanácsházáá alakítottak.

Medgyes sz. k. v. a b. p. szászok lakják; kőfállal van kerítve; lutheránus közép-tanodával.

Bázna vagy *Bajom* a j. p. ásványos fürdőkkel. Körülte gazdag szász faluk vannak; lakói jó bort természetnek s eladják a gyergyóiaknak.

Balázsfalva oláh város, a Kis- és Nagy-Küküllő összefolyásánál. Az egyesült görögök érsekének székhelyével, papnöveldével, könyvnyomdával.

Tür f. az egyesült két Küküllő bal partján, keserű-víz forrásaért érdemel említést.

Mihálczfalva, itt szakad a Küküllő a Marosba.

Hátra van még, hogy beszéljünk hazánk kelet-déli részén hőmpölygő nevezetes folyóról, az Oltról, és völgyében levő helységekről és nevezetességeiről.

Az Olt ered a Tarkő nevű hegy keleti oldalából. Partjain fekszenek:

Szent-Domokos f. a b. p. rézbányákkal.

Csik-Somlyó m. v. a b. p. búcsujáró hely, kath. tanodával.

Csikszereda m. v. a b. p. kisdedszerű várral.

Zsögöd f. a b. p. és *Szentkirály* f. a j. p. mindkettőnek határán malomköveket vágnak.

Csik-Tusnád f. a b. p. fürdővel, határában van magas hegyen a gyönyörű Szent-Anna tava. Ide közel van a Büdös nevű kénbarlang, kénfürdővel, mit a szembetegek használnak.

Kézdi-Vásárhely székely város, a b. p. állami felsőbb népiskolával s községi fiu- és leányiskolával; lakosai munkás székelyek.

Kovászna f. a b. p. fürdővel.

Sepsi-Szentgyörgy m. v. a j. p. ref. közeptanodával.

Előpatak f. a j. p. borvízzel és fürdővel.

Brassó sz. k. v. a b. p. van élénk kereskedése, rézhámora, bőr- és papirgyára, könyvnyomdája, fellekvára, lutheránus főgimnáziuma, kereskedelmi iskolája; orgonája a honban legnagyobb, harangja pedig a két magyar honban a legnagyobb.

Zajzon f. a b. p. fürdővel.

Rosnyóvár m. v. a b. p. dohány- és lentermesztéssel; van itt egy fellekvár s ebben egy 144 méter mélységű kút.

Füle a j. p. vasbányával.

A jobb parton veszi magába a Homorod folyót, mely ered Oláhfalva felett nagy fenýőt termő havasokból; partjain fekszenek:

Lövéte f. a b. p. jeles deszka metszővel.

Homorod-Almás f. a b. p. egy nagy barlanggal.

Kőhalom csinos m. v. a j. p. kis várral, kénköves ásványforrásokkal.

Tovább menve az Olt völgyén, találjuk a b. p.

Hévíz falut, fürdővel.

Sárkány f. a b. p. hires lentermesztéssel.

Fogaras m. v. a b. p. várral és szép hiddal az Olton át, ref. elemi fiu- és leányiskolával.

Felső-Árpás f. a b. p. gyönyörű vízeséssel.

Alsó-Porumbák f. a b. p. üveg-hutával.

Kercsesora f. a b. p. üveg- és papirkészítéssel.

Frekk m. v. a b. p. báró Brukkenthal család nagy és szép kertjével; közelében van papirmalom és olajgyár.

Nagg-Disznódnál magába veszi jobbról Szeben vizét, mely ered a Szelistyei havasok oldalából, szép forrásokból alakul. Partjain fekszenek:

Szelistye f. a bal ága mellett, lakói sertésekkel, szalonnával, zsírral, mézzel és viasszal kereskednek.

Orláth f. a b. p. papirgyárral, posztó-ványolóval.

Vizakna m. v. a b. p. gazdag sóaknákkal és sósfürdővel.

Nagy-Szeben sz. k. kerített város, a j. p. a százsz föld fővárosa; a gör. nem-egyesült érsek lakával, jogakadémia és államgimnáziummal, lutheránus tanodával; apáczazárda-, lelenczház-, tébolyda- és kórházzal; a báró Brukkenthal Sámuel által alapított szép muzeummal; több gyárral, mint posztó-, pokrócz-, szőnyeg és steárin-gyertyagyárral; van továbbá löpor- és papirmalma s rézhámora; kereskedelme jövedelmes.

Nagy-Disznód f. a j. p. szorgalmas lakói sok durva posztót készítenek, s jó cseresznyét termesztenek. A Szeben-vize itt szakad az Oltba; az Olt aztán kisiet az országból, s a Verestoronyi szoroson át zuhogva tör Oláhországba.

Miután az országban a helységeket, ezekben a nevezetességeket és jelesebb folyókat láttuk; beszéljünk már most a nevezetesebb hegyekről, hegyarokról és szorosokról is.

A mint fennebb mondtuk volt: Erdélyt mindenfelől hegyek környezik, úgy hogy a szomszéd országokba csak némely szorosokon lehet átjutni. Már ilyen nevezetes szoros vagy átjáró a *Borgói*, mely Bukovinába vezet. A *Tölgyes*, mely Moldovába viszen. A *Gyimes*, mely hasonlólag Moldovába viszen. Azután érjük az 5000 láb (=1586 meter) magas *Nemere* csúcsot, melyen olykor dühös szelek fúdogálnak. Az *ojozi* szoros, mely Moldovába vezet; ezt s a többi szoros-utakat is katonák őrzik, kik arra vigyáznak, hogy valami tiltott portéka, pl. dohány, fegyver, lőpor, só stb. be ne hozassék az országba, s nehogy ragályos betegségben levő ember, állat jöjjen be a honba. Van itt egy nagy épület, melyet *veszteglő-ház*nak hívnak, s melyben minden szomszéd országból jövő embernek néhány napig mulatnia kell.

Az ily szorosoknál szokott lenni vámház és hivatal is, hol a behozott portékát megvámolják.

Utunkat aztán délfelé folytatva, csakhamar elérjük a *bodzai* szoros-utát, mely Oláhországba vezet. Azután az *ósánczi*, *tömösi*, ezek is Oláhországba vezetnek. Innen kissé délnyugottra elérjük a 7900 láb (=2497 m.) magas *Bucesd* csúcsot. Nyugottra a *törösvári* szoroshoz érünk, hol széles barlangok vannak a szikla oldalában.

Tovább menve, érjük a 7100 láb (=2243 m.) magas *Királyhegy* csúcsát. Azután érünk a magas *fogarasi* havasokhoz, melyeknek szakadozott csúcsain néha nyáron is hófoltok vannak. Ezen csúcs

közül említésre méltók a *Vurvu-urli*, mely 7854 láb (=2482 m.) magas, azután a 8040 láb (=2540 meter) magas *Négoj* és a 7259 láb (=2193 m.) magas *Szurul*. Innen nem meszsze van a *Verestoronyi* szoros-út, mely vezet Oláhországba, és az Olt folyó is itt halad ki Erdélyből. Innen folyvást nyugatra haladva, érjük az utolsó szoros-utat, mely Oláhországba vezet s ez

A *Vulkán* szoros-út, a Zsil folyó itt halad Oláhországba. Továbbá a 7854 láb (=2482 m.) magas *Gyálu Petri* nevű csúcsot ejtjük útunkba. Innen tovább haladva nyugot felé érjük a *Vaskapu* nevű szoros-utat, mely a testvér Magyarországra viszen. 1441-ben e szorosnál verte meg Hunyadi János Abedin török basát, kit Amurath szultán azért küldött volt Erdélybe nyolczvan ezer törökkel, hogy a szentimrei vesztésért bosszút álljon. Hunyadi Jánosnak csak 15 ezer embere volt, s a törökök közül annyit lekaszábolt, hogy fele alig futott haza. Kétszáz zászló, töméntelen zsákmány s ötezer fogoly maradt Hunyadi kezében. E győzelem emlékére három napi országos ünnep volt rendezve. A töméntelen zsákmány egy részét a szegények közt osztották ki, más részét meg a templomok javára fordították. E győzelem emlékére Vaskapuhoz emlékoszlopot emeltek.

A Maroson áthaladva, zordon havasok közé jutunk, hol érjük a 6000 láb (=1896 m.) magas *Bihart*, azután a *Vlegyászt*, melynek aljában foly a Sebes-Körös. Innen útunkat északnak tart-

va, a *Meszes* hegységhez érünk, mellette jobbról a *Hidalmásihegyláncz*. Tovább menve, fenn északon van a *Gutin* csúcs, és a vadászatáról híres 5756 láb (=1819 m.) magas *Czibles* csúcsa. Végre Radnán felül van a 7160 láb (=2262 m.) magas *Ünökkő*.

Miután Erdély szélein a magas hegyeket, benn pedig a folyók mentén a völgyeket láttuk, meggyőződhetünk arról, hogy hazánk *hegyek-völgyek* tartománya; s ha még az ország belsejére is vetünk egy futó pillanatot, látni fogjuk, hogy az is egészen be van hálózva minden irányban terjedő *hegykarok* vagy *hegyágakkal*. Ezen hegykarok közül említsük meg a nevezetesebbeket.

1. A *szamosi hegykar*, mely a Szamos közt nyulik el, kezdődik azon ponton, hol Erdély, Bukovina és Moldova összeérnek, és a nyugoti hegylánczczal egybeolvad.

2. A *marosi hegykar*, mely kezdetét a keleti hegysorból veszi, nyugoti irányt tartva elválasztja egymástól a Maros és Olt folyam völgyét, és határt von Csik és Gyergyó közt. Majd ismét két ágra oszlik, egyik ág a Marost, másik az Oltot kíséri.

3. A *nyugoti hegykarok*, ezek közt nevezetesebbek az *Ércz-hegyek*, melyek tömérdek kincset rejtenek gyomrukban.

4. Az *aranyosi hegykar*, ebben is sok ércz rejlik.

5. *Katotai hegyek*, melyek a nyugoti hegylánczból Vlegyásza csúcstól kiindulva, előbb keleti, majd északi irányban haladnak, hol azután két ágra szakadnak, az egyik tart északnak, a másik nyugotnak, majd azután ismét összeérnek.

6. *Meszes hegykar*, mely erdőkkel van borítva, észak felé huzódik, és elválasztja Erdélyt a Szilágyságtól.

7. A *hidalmási hegykar*, mely a Meszes hegykarral párhuzamban halad.

8. Végre a *lápósi hegykar*, mely a Cziblesztől veszi eredetét, valamint az *ilosvai hegykar* is. Mindketten a Lápos és Szamos mentén nyúlnak el.

Vannak még több kisebb *hegykarok*, de a melyek nem annyira jelentékenyek.

Termények.

1. Ásványok.

Erdély a terményekben mondhatni gazdag; főleg a nemes érczekben akármely országgal versenyez. A gazdag aranybányákból évenként mintegy 18 mázsa (=1008 kilogram) aranyat ásnak. Az ezüstbányák 30 mázsa (=1680 kilogram) tiszta ezüstöt adnak évenként.

Ezen kívül van bőven vas, réz, ón, só. Van továbbá kő épületre való, és malomkő bőven; márvány, gipsz, mészkő.

2. Növények.

Kerti növényeket (veteményeket) általában mindenütt tenyésztnek. A gabona-nemekből, mint őszbúza, tavasz-búza, rozs, törökbúza, köles és haris-ká bőven termesztetnek áldott hazánkban. Búza és rozs a magasabb hegyi vidékeket kivéve, mindenütt megterem, de legdúsabban a Maros vidékén s Háromszéken. Ruházatra való kendert és lenet is bőven termesztnek. A bortermesztést is nagymértékben üzik, főleg a Maros és Küküllő mellékén.

Gyümölcsökben is gazdag hazánk, melynek a szilva, alma, körte, cseresznye, szőlő, barack, dió, főleg a Maros mellékén és a Szilágyságban. Dió- és gesztenyeerdők is vannak a Szilágyságban, Hátszegvidékén s Kővár környékén.

Vadfa-erdők nagy számmal vannak, hol találhatók bükk, cser, nyár, nyír, gyertyán, mogoró, szilfa, tölgy, hársfa. Fenyvesek (fenyőerdők) kivált a havasokon bőven tenyésznek; a fenyőtákból aztán deszkát, zsindelyt, faedényeket készítenek.

3. Állatok.

Hazánk házi és vad állatokban is bővülködik. A házi emlősök közül említésre méltók a ló, ökör, tehén, bival, juh, disznó. Szarvasmarhát annyit tenyészt, hogy évenként egy pár ezer darabot hajtanak ki hazánkból a szomszéd országokba eladás végett.

A szárnyasok közül említésre méltók a lúd, pulyka, réce, tyúk.

Hazánk a vad állatokban is bővölködik, van itt sok medve, róka, farkas, borz, hiuz, vaddisznó, őz, zerge, nyúl.

Szárnyasok közül emlithetjük a nevezetesebbeket, milyen a vadlúd, vadréce, túzok, császármadár, szalonka, fűrj, fogoly, vadgalamb, gerlicze.

Sok helyen a méhészet jövedelmes iparág; itt ott a selyemtenyésztés is kezd lábra kapni.

Erdély éghajlata, időjárása.

Erdély a szomszéd országoknál jóval magasabban fekszik, minek egyik jele az, hogy a vizek belőle mind kifolynak. de a szomszéd országokból ide egy sem szakad. Minthogy ily magasan fekszik, éghajlata nagyon változó, most zordon, majd meleg, nedves, majd száraz; mely levegő változást magas fekvésén kívül a sok hegyek okozzák, melyek Erdélyt környezik és behálózzák. Továbbá a lépcsőzetesen fölebb vagy alább fekvő egyes völgyek az ország különböző pontjain a legkülönbélebb égalj változást hozzák elő.

Legmagasabb térsége Erdélynek a gyergyói, mely fenyves hegysorok aljában fekszik. Itt már a lég anynyira hűvös, hogy csak az ősz- és tavaszbuza érik meg; a törökbúza nem; bor- és gyümölcs-érésnek hire sincs.

Lejebb jöve a Maros völgyén, mind inkább szelidül az ég; mind több gyümölcsöt, veteményt, szőlőt és gabonát terem a föld, úgy hogy Déva körül már valóságos szelid, kellemes éghajlat van, mely igen jó szőlőt érlel.

Azonban Erdély égája minden változatossága mellett is egészséges, a hideglelésen kívül alig van egyéb járvány nyavalyája.

Erdélyben a nevezetesebb uralkodó szelek a *keleti* és *déli*. Aztán említendők a *Nemere* szele, mely ősszel, tavasszal s kivált télen keletről éles száraz hideggel fúván, Háromszék vidékén sokszor mint vihar nagy pusztítást teszen. Továbbá a *Verestoronyi* szél, ősszel és tavasszal fú, déli meleggel, mely a havat hirtelen elolvasztván, nagy kárt tesz; és végre a *tordahasadéki* szél, mely nyugatról szokott fútyolni.

Erdély kereskedése.

Erdély belkereskedése igen élénk. Kereskedési cikkek: gabona, bor, gyümölcs, gyapju, viasz, méz, faedények, vászon- és gyapjuszövetek, bőr. A szomszéd országokba visznek vasat, sót, posztót, bort, borvizet, gyapjút, gabonát, bőrt, faműveket, melyeknek elszállítását elősegítik a jó vas- és országutak.

Erdély kézműipara.

Az erdélyi műipar czikkei: vászon, gyapjukelme, posztó, pokrócz, szőrkalap, fehér vászon, gyapjuzsinor, bőr, vas- és faedény, szalmakalap, szőnyeg, flánel.

Erdély lakói.

Erdély lakóinak összes száma 2 millió 400 ezer, kik nemzetiségekre nézve magyarok, székelyek, szászok, oláhok, örmények, zsidók, cigányok, görögök és olaszok.

Vallásukra nézve reformátusok, unitáriusok, római katolikusok, egyesült és nem-egyesült göröghitűek és héber vallásuak.

Erdély határai.

Észak felől Magyarország, észak-kelet felől Bukovina, kelet felől Moldova, délről Oláhország, nyugot felől Magyarország.

Erdély története.

Erdélynek ezelőtt mintegy kétezer esztendővel Dácia volt neve; őslakói pedig a dákusok voltak; kiket Trájánus római császár ezelőtt 18

századdal meggyőzött. Azután számos olaszthoni lakosokat, telepeket hoztak be, s másfél századig birták Erdélyt. A dákok özszelegyedvén a rómaiakkal, ebből a vegyült népből alakult az oláh nemzet és nyelv, kik magokat *rumuny*-oknak — most már czifrábban *románok*-nak nevezik.

Ezután a római birodalom özszeomlik, s történik a hunok bejövele 376-ban. Ezek a hunok nekünk őseink voltak, vitéz, hadakozó emberek; kik Áttila híres vezérök alatt roppant birodalmat alkottak. Áttila után népe pártokra szakadt, cizvakodott. A szomszéd nemzetek hasznukra fordíták a hunok egyenetlenkedését, s őket Erdélyből kiűzték. Csak egy kis csapat vonta meg magát az ország keleti részébe. Ezen hun csapat maradéki a mai székelyek.

Ezután történik a magyarok bejövele Ázsiából, ezelőtt mintegy ezer esztendővel, Krisztus születése után 884-ben, hét vezér alatt. A hét vezér közül egyik volt Tuhutum, kire bizta Árpád a magyarok fejedelme Erdélyt, hogy meghódítsa. Tuhutum Árpád parancsolatjából benyomul Erdélybe. Akkor itt oláhok laktak, s azoknak Gélü nevű fejedelmök nem meszsze Kolozsvártól, a Szamos mellett eső Gyalu nevű városnak nyugoti oldalán fekvő várában lakott. Gélü seregével fölkerelkedett, hogy a magyarokat visszazaverje; de Tuhutum őt Almás patakánál meggyőzte, sergét szét szorta, s maga Gélü is itt lelte sirját. A meghódított oláhságot aztán Tuhutum Esküllőnél a ma-

gyarok hűségére esketé. Majd az itt talált székely testvérekkel egyesülvén a magyarok, testvéri egyetértéssel közösen birták a hazát.

Tuhutum maradéki egy századig birták ez országot, s midőn kis unokája ifjabb Gyula herceg az első magyar király Szent István ellen fellázadt, ez őt 1002-ben meggyőzte, s feleségével s két kis fiával együtt foglyaivá tette. Szent István ekkor Erdélyt szorosabban Magyarországhoz kapcsolta. Őt századig volt Erdély Magyarország része, s ezen idő alatt a királyok képét viselő úgynevezett vajdák kormányozták Erdélyt.

Erdély azon időben, midőn Magyarországhoz volt kapcsolva — s azután is egy darabig csak a magyarok és székelyek földjéből állott. A 12-dik század közepén vagy is 1141-ben hívta bé II. Géza magyar király a szászokat, Némethon — akkor Flandria nevű tartományából, a végre, hogy az ország elpusztult és néptelen délkeleti részét népesítsék meg, és főleg pedig, hogy a földmívelést, kézműipart, kereskedést, bányászatot meghonosítsák; mert mindezekre a csatákkal elfoglalva levő magyarok nem érkeztek. A szászokat aztán hűségökért, szorgalmukért II. András magyar király szép kiváltságokkal és jogokkal ajándékozta meg. Így formálták a szászok hazánkban a harmadik törvényesen [bévett nemzetet. Ma már hazánkban minden nemzet egyenjogositva van.

Erdély IV. Béla magyar király idejében 1241-ben egy ázsiai vad néptől, a mongoloktól nagy

romlást szenvedett, kik Kádán nevű vezérek alatt Radna felől ide benyomultak, és az ország nagy részét elpusztították.

Későbbben a törökök gyakran beütöttek Erdélybe, mikor egy derék és jeles hazafi és hadvezér Hunyadi János az ellenséget gyakran megverte, és annak pusztításaitól hazánkat megmentette. Ennek a Hunyadi Jánosnak volt a fia Mátyás, Magyarországnak egykori dicső királya, ki hasonlólag több ízben megverte a törököket, s kinek jelességéről ma is sok szép dolgokat beszélnek, s ki alatt édes hazánk oly boldog volt, oly szépen virágzott.

Az 1526-dik esztendőben, midőn II. Lajos volt Magyarország királya, a törökök újra beütöttek az országba, s a magyarokat Mohácsnál meggyőzték, hol a király is elesett. A vad ellenség ekkor a haza nagy részét elpusztítá, és sok ezer lakosait keserves rabságba hurcolta. Tetézte a nyomorúságot az is, hogy a nemzet a királyválasztás felett nem tudott megegyezni. Egy része Zápolya Jánost Erdély vajdáját választá meg, a más rész ellenben ausztriai főherczeg Ferdinándot, a meghalt király sógorát emelte a királyi székbe. Ebből a meghasonlásból szomorú belháború lett, mi azzal végződött, hogy Erdély Magyarországtól elszakadt, s választott nemzeti fejedelmek alatt külön tartománynyá lett. Másfél századig volt Erdély ilyen nemzeti fejedelmek alatt. Ezen nemzeti fejedelmek közül méltó dicsérettel említhetjük Báthori Istvánt,

iktári Bethlen Gábort, ki a nagy-enyedi főtanodát alapítá, és a Rákócziakat.

Az ország azon időben a török császároknak súlyos adót fizetett, s a vad törököktől, tatároktól több ízben keserves pusztítást, romlást szenvedett, minek elég lesz két példáját említeni. A 17-ik század elején Erdély úgy kipusztult igavonó marháiból, hogy a szegény emberek magok voltak kénytelenek az ekét húzni, s a kolozsvári piacon egy véka gabona ára 16 pengő forintra hágott.

Ugyanezen 17-ik század közepén II. Rákóczi György idejében úgy kirabolta, elpusztította a vad török, tatár Erdélyt, hogy kétszáz faluban sem maradt egy ember.

A 17-dik század vége felé Erdély magát az ausztriai ház uralkodása alá adta I. Leopold német császár és magyar király idejében, ki az úgynevezett *leopoldi levelet* vagy diplomát kiadta 1691-ben, melyben hazánk jogait, szabadságát biztosította; és így Erdély Magyarországgal egy uralkodó alatt újra egyesült.

E szerint Erdély történetének három főszakasza van: 1.) Magyarország része volt tovább öt századnál 1526-ig. 2.) Másfél századig, jelesen 1699-ig mint külön tartomány nemzeti fejedelmek alatt állott. 3.) Ettől fogva mostanig az ausztriai ház alatt áll.

Pár szó tájékozásul.

Ki gyermekek tanításával foglalkozott, tapasztalhatta, hogy egy tantárgyat sem oly nehéz tanítani, mint a földrajzot. Nehéz eltalálni azt a módot, mely szerint a földrajzot mint oly száraz tudományt, sikerrel lehessen tanítani, és a gyermekek előtt megragadóvá, kapóssá tenni.

Én e földrajzot — mint czimlapján is kitem — az „újabb nevelési elvek szerint“ dolgoztam, mely elvet minden eddig ismertek közt legelfogadhatóbbnak talállok.

Vagyis e mű útaztatási rendszerben van dolgozva. Ebben nincsen semmi politikai felosztás. A tanulót folyók mentén útaztatjuk, míg az országnak minden zegezugát bejáratjuk vele.

A politikai felosztás által az ország ki van téve a gyakori változásnak; midőn egyszer kerületekre osztják, majd megyékre, s most megint még bizonytalan, hány megyére s melyek lesznek azok. De ezen útaztatási rendszer maradandó.

Azonban a földrajz tanítást nem kezdetjük a tanulóval rögtön az ország ismertetésén, hanem

előbb megismertetjük vele saját helységét, melyben ő lakik, vagy melyben van azon iskola, melyben tanul. És azon helységből kiindulva, a legközelebbi folyó mentén vezetjük a tanulót.

Én minthogy Kolozsvártt laktam és tanítottam akkor, midőn e földrajzot irtam, előbb hát Kolozsvár városát ismertettem meg tanítványimmal, s csak azután vezettem bé őket Erdély földrajzába.

Innen tehát önként következik, hogy minden tanító azon helységet tanítsa meg előbb növendékeinek, melyben iskolája van, s csak azután fogjon Erdély tanításához, és csakis így haladhat sikerrel a kitűzött czélhoz.

Kolozsvár részletes leírása és térképe nem azért van e könyvhez csatolva, hogy ezt minden tanító tanítsa; hanem csak egy útmutatás, hogy minden tanító e szerint dolgozza ki helysége leírását és ilyen módon tanítsa. A legigénytelenebb faluról is lehet a gyermek előtt érdeklővel beszélni. Annak is vannak határrészei, szántóföldei, rétjei, patakjai, árkai, forrásai, tavai, kőbányái, vagy ércbányái, sóskútai, sóbányái, erdeje, szőlője, magános és nyilvános épületei, utczái, egy-egy nevezetes embere, pátronusa, kiről csinos életrajzot lehet írni stb. stb.

Egy ügyes tanító írónnal egy térképet készít helységének fekvéséről, azután egy kis földrajzot ír hozzá, az általam készített Kolozsvár leírása mintája szerint.

Végül még azt kívánom megemlíteni, hogy a jelen földrajz csak vázlatban van kidolgozva; de e hiányt pótolja ki a tanító buzgósága. Ha valahol eléjőnek bányák, gyárok, huták, papírmalmok, fűrész-malmok s egyéb nevezetességek: ezekről a t. tanító úr részletesen beszéljen, mivel így teendő tanítását élvezetessé. Mert ha én minden aprólékos dolgot kiírtam volna, úgy e könyv igen terjedelmes lenne, a mi csak az árát nevelné.

Ezennel e második kiadást — habár későre az első kiadás után, azon reménynyel örömmel bocsátom útnak, hogy a t. szakértők előtt becs-csel fog birni, s hamarább elkel, mint az első kiadás.

Kendi-Lónán, december hóban 1875.

PÁNCZÉL FERENCZ.